

**KRITIK SOSIAL SAJRONE ANTOLOGI CERKAK *DALAN SIDHATAN*
ANGGITANE WIDODO BASUKI
(TINTINGAN SOSIOLOGI SASTRA)**

Sukhibatus Silisia

S-1 Jurusan Pendhidhikan Basa lan Sastra Dhaerah (Jawa), Fakultas Basa lan Seni, Universitas Negeri
Surabaya, lisiasukhi@gmail.com

Prof. Dr. Darni, M.Hum

Dhosen Jurusan Pendhidhikan Basa lan Sastra Dhaerah (Jawa), Fakultas Basa lan Seni, Universitas Negeri
Surabaya, darniunesa@gmail.com

Abstrak

Antologi cerkak *Dalan Sidhatan* anggitané Widodo Basuki iki ngandhut babagan kritik sosial. Kritik sosial kang ana sajroné antologi cerkak *Dalan Sidhatan* iki minangka gambaran saka kauripane manungsa lan uga ngemot piwulang sajroné bebrayan. Tintingan kang slaras kanggo ndhudhah kritik sosial kasebut yaiku teori sosiologi sastra sing diandharake dening Ian Watt. Adhedhasar saka andharan kasebut bisa didudut underane panliten yaiku (1) kepriye kritik sosial tumrap panguwasa sajroné antologi cerkak DS anggitané Widodo Basuki? (2) kepriye gegayutane kritik sosial sajroné antologi cerkak DS anggitané Widodo Basuki tumrap kahanan bebrayan? (3) kepriye kritik sosial tumrap citrane wanita sajroné antologi cerkak DS anggitané Widodo Basuki? Saka underane panliten mau bisa didudut ancane yaiku (1) ngandharake kritik sosial tumrap panguwasa sajroné antologi cerkak DS anggitané Widodo Basuki, (2) ngandharake gegayutane kritik sosial sajroné antologi cerkak DS anggitané Widodo Basuki tumrap kahanan bebrayan, (3) ngandharake kritik sosial tumrap citrane wanita sajroné antologi cerkak DS anggitané Widodo Basuki. Paedah kang bisa didudut saka panliten iki yaiku dikarepake bisa ngrembaka mligine sastra Jawa modern, lan bisa menèhi piwulang urip jalaran ana sesambungane karo prekara-prekara sosial ing ana ing bebrayan. Panliten iki mujudake panliten kualitatif. Sumber dhata lan dhata sajroné panliten iki yaiku antologi cerkak *Dalan Sidhatan* anggitané Widodo Basuki, sajroné antologi cerkak *Dalan Sidhatan* ana sepuluh dhata kang digunakake sajroné panliten iki yaiku Siter Panguripan, *Dalan Sidhatan*, *Cungkup ing Tengah Desa*, *Wong Gemblung*, *Rembulan Kari Salining*, *Jenengna Wibisana*, *Ketiga Ngerak*, *Lilih Linggar Utama*, *Guritane Heli*, *Bali Saka Bali*. Sepuluh cerkak kang ana nggayutake kritik sosial tumrap panguwasa, kahanan bebrayan lan citrane wanita. Tata cara nglumpukakae dhata yaiku nggunakake teknik pustaka. Asil panliten nuduhake manawa kritik sosial kang ana sajroné antologi cerkak *Dalan Sidhatan* ngandharake babagan (1) kritik sosial tumrap panguwasa, kayata politik, korupsi, mblenjani janji, nyogok dhuwit lan tumindak sawiyah-wiyah, (2) kritik sosial tumrap kahanan bebrayan kayata kapitayan marang mitos lan pakaryan kang ala (3) kritik sosial tumrap citrane wanita kayata tumindak sedheng, kadonyan, lan pergaulan bebas.

Tembung wigati: panguwasa, korupsi, citrane wanita

Purwaka

Landhesan Panliten

Karya sastra hakikate awujud asil nrawange pangripta marang kahanan sing ana ing sakiwa tengene. Pangripta sajroné nyiptakake karya sastra dilandhesi saka pengalaman sing diolehi ing kanyatan urip ing masyarakat. Kanyatan kasebut nuwuhake paraga-paraga sing nyata. Banjur dening panliti dibacutake menyang njero sing wujudé karya sastra. Basa sajroné karya sastra dadi piranti kanggo nglairake rasa sing ngadhut estetika, minangka sarana cecaturan sing

bisa menèhi pawartso tumrap pamacane. Aspek kaendahan sajroné karya sastra bisa dititik saka loro pandeleng sing beda yaiku basa lan kaendahane kuwi dhewe. Ing babagan sastra, pandeleng kapisan sing dadi punjere kawigate tumrape karya sastra amarga basa dadi bab sing utama ing njero karya sastra. Kamangka ing njero karya sastra kuwi dhewe wis kinandhut sakehing prakara. (Ratna 2017:142)

Sawijining karya sastra diripta adhedhasar imajinasine pangripta. Bab sing ora bisa diselaki

yaiku kanyatan yen pangripta urip ing sawijining panggonan lan wektu tartamtu. Karya sastra arupa proses kratipe pangripta marang kanyatan urip sosiale. Karya sastra arupa urip gawenan utawa karangane sastrawan. Kauripan sajrone karya sastra arupa kauripan sing wis diisi maneka warna sikap panulise, riwayat pendhidhikane, lan sapiturute. Amarga kuwi kanyatan utawa kabeneran sing ana ing njero karya sastra lan ora bisa dipadhakake karo kanyatan utawa kabeneran sing ana ing sakiwa tengene awake dhewe (Suhariato 1982:11).

Miturut (Darni, 2015:4) sastra Jawa modern wis ora ana gegayutane karo sastra Jawa klasik. Sastra Jawa modern wis lumaku adoh ninggalake budaya kraton tumuju ing masyarakat, pangripta lan penyair sastra Jawa modern urip ing tengah-tengah masyarakat minangka panyengkuyung sastra Jawa modern supaya bisa berkreasi kanthi bebas. Sastra Jawa modern nduweni genre-genre kang beda karo genre sadurunge, wujud prosa sajrone sastra Jawa modern yaiku cerkak, cerbung lan novel. Cerkak ing panliten iki uga digunakake minangka objek panliten.

Miturut (Endraswara 2013:3) kritik sastra kuwi ana loro pamrayoga ngenani prelune sastra iku dikritik; (1) supaya karya sastra sing diasilake pengarang bisa ningkatake bobote lan ana parubahan saka waktu-waktu sing arep teka, (2) supaya karya sastra sing diasilake ora nyimpang saka babgan sing bebayani eksistensi pangripta. Kalorone pamrayogi kuwi ben karya sastra sing diasilake ora menggok saka bab-bab sing bebayani tumrap pangriptane. Pangripta nulis cerkak iki uga dheweke ngalami utawa mangerteni kedadean iki ning saubenge mata lan uga cerkak kuwi ana sambung rakete ngenani Pendekatan Sosiologi Sastra, saka pendekatan sosiologi sastra kuwi digayutake karo konflik sosial sing wis tumata sajrone isi cerkak kasebut.

Kritik sastra ing jaman saiki kuwi penting banget, Kritik kuwi uga nduweni teges salah sawijine ilmu studi sastra sing sakiwa tengene teori sastra lan sejarah sastra (Wellek lan Werren, 1976:39). Kayata sastra Jawa arupa sastra dhaerah sing wis dadi bageyan saka sastra nusantara, mligine kritik sastra Jawa sing misuwur ning tanah Jawa. Sastra Jawa dhewe

ngkritik ora diolehi merga dianggep bab sing ora apik, mula sastra Jawa dhewe nengenake budaya sing nduweni konsep alus yaiku rasa sing nggarai wong ora gampang nglarani atine wong liyane.

Sosiologi sastra yaiku panliten sastra kang munjerake marang prakara manungsa. Adhedhasar panliten sosiologi sastra yaiku laire sastra ora sajrone kakosongan sosial. Kauripan sosial bakal dadi laire karya sastra. Karya sastra kang kasil yaiku kang bisa dadi pangilon ing jamane (Endraswara. 2011:77). Tinjauan sosiologi sastra yaiku ningkatake pemahaman marang sastra sajrone masyarakat, bisa dijelase yen rekaan ora berlawanan karo kanyatan. Karya sastra dikonstruksikake kanthi imajinatif, nanging struktur imajinatif ora bisa dipahami ning njabane struktur empiris.

Pawongan kang nyinaoni sosiologi sastra mesthi gathuk karo ukara, saengga ngelalekake pangripta. Ananging sastra bakal dipahami luwih lengkap yen ana gegayutane karo sapa pangriptane. Ing abad pertengahan wis ngenal saperangan werna pangripta, kaya dene ing antologi cerkak Dalan Sidhatan iki pangriptane yaiku Bapa Widodo Basuki, dene karya-karyane bapa Widodo Basuki saliyaneguritan, crita cekak, crita wayang, crita rakyat, crita sambung, cerpen, crita bocah, uga saperangan esai kang kasebar ing medhia basa Jawa lan Indonesia iki saperangan wis nyabet penghargaan. Sajrone panliten iki antologi Dalan Sidhatan bakal disingkat dadi DS, mula ana singkatan DS yaiku tegese "Dalan Sidhatan".

Sajrone cerkak kang cacah patbelas iki ora kabeh sing dianggo sajrone panliten iki. Cerkak kang wis kapilih miturut underane panliten kuwi ana sepuluh cerkak yaiku *Siter Panguripan, Dalan Sidhatan, Cungkup ing Tengah Desa, Wong Gemblung, Rembulan Kari Salining, Jenengna Wibisana, Ketiga Ngerak, Lilih Linggar Utama, Guritane Heli, Bali Saka Bali*. Saka sepuluh cerkak kuwi bakal diwedharake kanthi kritik sosial kang ana banjur digathukake karo tintingan panliten. Saka saben cerkak nduweni kemiripan yaiku ngenani prakaraekonomi, saliyanekuwi akeh konflik sosial kang durung dimangerteni dening panliten, mula anane panliten iki bisa diwedhar kanthi cetha anggongekritik sosial

sajrone antologi cerkak *Dalan Sidhatan* anggitane Widodo Basuki kanthi tingingan sosiologi sastra.

Underan Panliten

Adhedhasar landhesan panliten ing ndhuwur bisa dirumusake anane underan panliten kaya ing ngisor iki:

- 1) Kepriye kritik sosial tumrap panguwasa sajrone antologi cerkak *Dalan Sidhatan* anggitane Widodo Basuki?
- 2) Kepriye gegayutane kritik sosial sajrone antologi cerkak *Dalan Sidhatan* anggitane Widodo Basuki tumrap kahanan bebrayan?
- 3) Kepriye kritik sosial tumrap citrane wanita sajrone antologi cerkak *Dalan Sidhatan* anggitane Widodo Basuki?

Tujuwane Panliten

Adhedhasar underan panliten ing ndhuwur bisa dirumusake anane tujuwan panliten kaya ing ngisor iki:

- 1) Ngandharake kritik sosial tumrap panguwasa sajrone antologi cerkak *Dalan Sidhatan* anggitane Widodo Basuki.
- 2) Ngandharake gegayutane kritik sosial sajrone antologi cerkak *Dalan Sidhatan* anggitane Widodo Basuki tumrap kahanan bebrayan.
- 3) Ngandharake kritik sosial tumrap citrane wanita sajrone antologi cerkak *Dalan Sidhatan* anggitane Widodo Basuki.

Paedahe Panliten

Paedah kang bisa didudut saka anane panliten iki kaya kang kaandharake ing ngisor iki:

- 1) Tumrap Sastra, dikarepake bisa ngrembaka mligine sastra Jawa modern lanbisa menehi paedah tumrap bebrayan.
- 2) Tumrap pangripta dikarepake bisa nuwuhake rasa seneng marang pangripta, karyane bisa ditliti lan ndadekake pangripta sregep anggane nulis karya sastra anyar.
- 3) Tumrap piwulang dikarepake bisa dadi lelandhesan kanggo mangerteni kritik sastra lan sosiologi sastra kang luwih jembar.
- 4) Tumrap pamaca, bisa menehi piwulang urip jalaran ana sesambungane

karo prekara-prekara sosial ing ana ing bebrayan. Kritik sosial sing dionceki sajrone antologi cerkak *Dalan Sidhatan* muga bisa nambahi kawruh lan bisa dicakake ing urip saben dina.

Wewatesane Tetembungan

Watesane tetembungan sajrone panliten iki yaiku:

- 1) Sastra Jawa modern

Sastra Jawa modern yaiku Miturut Utomo (sajrone Darni, 2016:4) sastra Jawa modern wis ora ana gegayutane karo sastra Jawa klasik. Sastra Jawa modern nduweni genre-genre kang beda karo genre sadurunge, wujud prosa sajrone sastra Jawa modern yaiku cerkak, cerbung lan novel.

- 2) Teori Sosilologi Sastra

Teori sosiologi sastra yaiku panliten sastra kang munjerake marang prakara manungsa. Adhedhasar panliten sosiologi sastra yaiku laire sastra ora sajrone kakosongan sosial. Kauripan sosial bakal dadi laire karya sastra. Karya sastra kang kasil yaiku kang bisa dadi pangilon ing jamane(Endraswara, 2011:77).

- 3) Konflik Sosial

Konflik Sosial yaiku kritik sastra kang dilakokake kanthi nggunakake pendekatan sosial. Adhedhasar kritik sosial iki yaiku karya sastra kang diripta dening sastrawan kanggo dipahami lan piguna sajrone masyarakat (Suroso, Santoso lan Suratno, 2008:22).

Tingingan Kapustakan

Panliten Saemper

Panliten kang saemper wis akeh ditliti dening mahasiswa jurusan Pendhidhikan Basa lan Sastra Dhaerah Unesa, nanging panliten kang saemper ora padha sakabehe. Sajrone panliten saemper iki kang dimaksud yaiku saemper-emper padha kayata teori lan prakara kang digunakake dening panliten. Panliten kang saemper-emper meh akeh ditliti dening panliten nanging objek kang digunakake dening panliten beda kaliyan objek panliten liyane, kayata:

- 1) Fahimatul Ma'rufah (2018) "*Kritik Sosial Sajrone Antologi Cerkak Sinawang Suwang*

Anggitane St. Sri Emyani" Tintingan Sosiologi sastra. Universitas Negeri Surabaya, Skripsi. Asile panliten iki yaiku ngandharake kritik sosial tumrap kadurjanan, budaya lan tradhisi, kakuasaan, kahanan jaman lan teknologi.

- 2) Tatag Wiramustika Yudha (2014), "Kritik Sosial Sajrone Antologi Cerkak *Lintang Alit* Anggitane Sumono Sandy Asmoro" Tintingan Sosiologi sastra. Universitas Negeri Surabaya, Skripsi. Asile panliten iki yaiku ngandharake kritik sosial tumrap korupsi, pawongan kang Maling, panguwasa kang tumindak nabok nyilih tangan, ngiwakake budaya Jawa, tumrap rajapati, asusila, tumindak apus-apus.
- 3) Ardian Bagus Dwiantoro (2016), "Kritik Sosial Sajrone Antologi Geguritan *Ogal-Agel Buntut Kebo* Anggitane St. Sri Emyani" Tintingan Sosiologi sastra. Universitas Negeri Surabaya, Skripsi. Asile panliten iki yaiku ngandharake kritik sosial tumrap kabudayan kang kegeser jaman lan kabudayan tradhisional owah dadi kabudayan modern, kahanane Masyarakat, Panguwasa kang isine panguwasa ora mikirake wong cilik lan panguwasa golek kayane dhewe tanpa mikirne liyane.
- 4) Herlina Dwi Prisma Santi (2016), "Kritik Sosial Sajrone Novel *Ing Satengahing Alas Brongkos* Anggitane Tiwiek SA", Tintingan Sosiologi sastra. Universitas Negeri Surabaya, Skripsi. Universitas Negeri Surabaya, Skripsi. Asile panliten iki yaiku ngandharake kritik sosial tumrap wong bebojoan, durjana, panguwasa, wanita matrealis, sipat gumedhe.

Patang panliten iki nduweni pambeda yaiku saka objek panliten. Panliten nggunakake teori kang padha yaiku teori sosiologi sastra, lan uga prakara kang diteliti dening panliten yaiku konflik sosial. Pambeda saka papat panliten kang satopik yaiku objek kang digunakake nilitine yaiku Novel *Ing Satengahing Alas Brongkos*, Antologi Geguritan *Ogal-Agel Buntut Kebo*, Antologi Cerkak *Lintang Alit*, Antologi Cerkak *Sinawang Suwung*. Sajrone panliten iki objek kang digunakake sajrone panliten iki yaiku antologi cerkak *Dalan Sidhatan* anggitane Widodo Basuki.

Sastra lan Masyarakat

Miturut (Goldmann 1981:40) minangka fakta kamanungsan, karya sastra minangka struktur yen pangripta karya sastra ngembangake ubungan manungsa karo donya. Miturut Goldman sajrone (Faruk 2014: 91) ora nyetujui yen ana anggapan karya sastra iku tuwuh saka individu, dheweke ngandharake yen karya sastra iku produk saka pawongan trans-individual utawa klektif amarga nduweni pengaruh sajrone sejarah sosial. Mula karya sastra ora bisa uwal saka masyarakat, sastra lan masyarakat nduweni gegayutan marang siji lan sijine.

Sastra yaiku institusi sosial kang nggunakake basa. Sastra uga nduweni ancas kang ora kabeh asipat pribadhen, mula prakara studi sastra arupa prekara sosial. Ananging panliten kang nggayuthatake sastra lan masyarakat biasane ora cawa-cawe prakara sanjabane sastra. Sastra digayuthake karo kahanan tartamtu, kayata politik, ekonomi, lan sosial tartamtu. Panliten niliti kanggo ngandharake pangribawa masyarakat marang sastra lan kalungguhan sajrone masyarakat. Sastra lan masyarakat isih ana gegayutane, dene crita kang ana sajrone karya sastra mesthi saka kahanan masyarakat, masyarakat kang ndadekake anane crita ing sastra. Mula bisa didudut yen sastra minangka kaca benggala sajrone bebrayan.

Karya sastra yaiku samubarang sing kanggu nguntapake gagasan, ide lan pikiran kanthi gambaran-gambaran pengalaman. Sastra nyuguhake pengalaman batin sing dialami pengarang marang penikmat karya sastra (masyarakat). Sastra ora mung refleksi sosial ning merespresentase marang gagasan ngenani donya utawa realitas sosiologis sing nglewati wektu. Karya sastra sing becik yaiku karya sing bisa ngwenahi kontribusi kanggo masyarakat. Ubugan sastra karo masyarakat disengkuyung karo nilai-nilai kabudayan sing ora bisa dipisahake, merga sastra ngandharake kauripan an saperangan kaperang saka kanyatan sosial (masyarakat), senadyan karya sastra niru alam donyane manungsa (Wellek lan Warren, 1990:109).

Sosiologi Sastra

Sosiologi yaiku ilmu pengetahuan kemasyarakatan umum sing nduweni teges asil pungkasan saka pangrembakane ilmu pengetahuan. Sosiologi lair ing masa akhire pangrembakane ilmu pengetahuan, mula saka iku sosiologi adhedhasar ing kemajuan-kemajuan sing wis dicapai ilmu-ilmu pengetahuan liyane. Camte ngandharake yen sosiologi diwujudake adhedhasar pengamatan lan ora saka spekulasi-spekulasi babagan kahanan masyarakat lan diasilake observasi kasebut kanthi disusun sistematis lan metodologis (Suekanto, 1982:4). Sastra bisa didedelng minangka gejala sosial. Sastra sing ditulis ing wektu tartamtu langsung nduweni gegayutan karo norma-norma lan adat-istiadat jaman. Pangriptra ngowahi karyane minangka warga masyarakat.

Sosiologi sastra asale saka rong tembung yaiku sosiologi lan sastra. Sosiologi asale saka tembung sosio (Yunani) (Socius nduweni teges bebarengan, nyawiji, lan kanca) dene logi (Logos yaiku sabda, perkataan, perumpamaan). Pangrembaka sabacute ngalami owah-owahan makna utawa teges, sosio/socius yaiku masyarakat, logi/logos yaiku ilmu. Sosiologi yaiku ilmu ngenani asal-usul lan tetuwuhane (evaluasi) masyarakat, ilmu kawruhkang nyinaoni kabeh ubungan sapadha manungsane sajrone masyarakat, sipate umum, rasional, lan empiris. Sastra saka basa (sansekerta) yaiku sas kang nduweni teges ngarahake, nyinaoni, ngewenehi petunjuk lan instruksi. banjur tra nduweni teges piranti utawa sarana. Sastra nduweni teges piranti kanggo ngajar, buku petunjuk utawa buku pasinaonan kang becik. Teges tembung sastra asipat luwih spesifik sawise kabentuk dadi tembung kedaden yaiku kesusastraan, tegese kumpulan asil karya kang becik.

Sosiologi sastra yaiku panliten sastra kang munjerake marang prakara manungsa. Adhedhasar panliten sosiologi sastra yaiku laire sastra ora sajrone kakosongan sosial. Kauripan sosial bakal dadi laire karya sastra. Karya sastra kang kasil yaiku kang bisa dadi pangilon ing jamane (Endraswara 2011:77). Tinjauan sosiologi sastra yaiku ningkatake pemahaman marang sastra sajrone masyarakat, bisa dijelase yen rekaan ora berlawanan karo kanyatan. Karya

sastra dikonstruksikake kanthi imajinatif, nanging struktur imajinatif ora bisa dipahami ning njabane struktur empiris. Kanthi cara tradisional objek sosiologi lan sastra yaiku manungsa sajrone masyarakat, masyarakat yaiku pawongan kang urip bareng lan ngasilake budaya. Bedane yen sosiologi nggambarake kauripan manungsa lan masyarakat lumantar analisis ilmiah lan objektif, sastrawan ngaturake lumantar emosi, kanthi cara subjektif lan evaluatif. Sastra uga nggunakake pikiran, intelektualitas, nanging tetep didominasi karo emosionalitas.

Kritik Sosial

Sajrone KBBI, kritik yaiku kecaman utawa tanggapan, kadang disertai uraian lan pertimbangan becik marang sawijine karya, pendapat lan liyan-liyane, kritik buka dhiri kanggo perdebatan, nyoba kanggo nyakinake wong liya, lan ngandhut kontradiksi. Kanthi kaya mangkono kritik dadi ijol panyarune publik. Kritik ora mung ngandhut soal rasa becik, nangig kudu nglibatake cara-cara anlasisi lan wujud-wujud pengalaman khusus sing ora diduweni karo wong liya. Miturut pandangan Curtis, kritik yaiku prakara nganalisis lan ngevaluasi samubarang kanthi tujuan kanggo ningkatake pemahaman, njembarake apresiasi, utawa aweh ambiyantu ngapiki pakaryan.

Sawetara iku sosial nduweni pangerten urip bebarengan sajrone masyarakat minangka kelompok sing ana aturan ing njerone. Proses sosial nduweni teges cara-cara ubungan sajrone urip ning masyarakat sing bisa dideleng yen pawongan lan kelompok-kelompok manungsa padha ketemu lan nentokake sistem sarta wujud-wujud ubungan kasebut. Kritik sosial uga bisa ditegesi sindiran sing ditujukakae marang samubarang babagan sing kedaden sajrone masyarakat, ing ngendi ana babagan konfrontasi kanthi realitas arupa kapincangan utawa kebobrokan. Kritik sosial diangkat yen kauripan dibiji ora selaras lan ora harmonis yen prakara-prakara sosial ora bisa diatasi lan owah-wahan sosial ngarahake marang dampak-dampak sajrone masyarakat.

Kritik sosial sing becik mesthi pengin ngapiki lan biasane dihubungake kanthi prelu samubarang situasi ideal lan perilaku ideal. Sajrone donya politik istilah kritik sosial wis

nduweni konotasi negatif yaiku, nggoleki kelemahan-kelemahan pihak liyane sajrone pertarungan politik. Ing jaman modern kritik sosial bisa disampekake lumantar macem-maceme saluran sing paling nduweni pengaruh becik merga jembare jangkauan uga merga cepet lan frekuensine tartamtu wae lumantar alat-alat komunikasi modern kayata surat kabar, radio, tv utawa medhia cetak liyane.

Kritik sastra minangka salah satunggale ngelmu studi sastra ing sakiwa tengene teori sastra lan sejarah sastra (Wellek lan Werren, 1976:39). Mligine kritik sastra jawa yaiku kagiyatan sing ngrambaka ing jawa. Sastra jawa arupa sastra dhaerah sing wis dadi bageyan saka sastra nusantara. Nanging sastra jawa dhewe ngkritik utawa nyruwe ora diolehake amarga dianggep bab sing ora apik. Jawa dhewe nengenake budaya sing duweni konsep alus yaiku rasa sing marai wong ora gampang nglarani ati liyane. Ananging nyruwe kuwi kudu dilakoni ing kritik sastra jawa supaya bisa ngerteni isine karya sastra. Uga kanthi nyruwe bisa dadi sarana nambahi apike asile karya sastra.

Kanthi cara etimologi, iki bisa nuntun nyruwe karya sastra prelu ditindakake apa ora. Tembung kritik iki asale saka Basa Yunani *krites* sing tegese hakim (Hardjana 1985:2). Sing baku nyruwe sastra kuwi pancen nduweni kahanan sing golek adile. Hakim kuwi tegese yen ning karya sastra nemtokake ala apike asil sastra. Kanthi dhasar ning dhuwur ana loro pamrayogi sing nuduhake karya sastra prelu di sruwe. Kapisan ben karya sastra sing diasilake kuwi tansaya apik merga ana sing diowahi pangripta ning wektu sing arep teka. Kaloro ben karya sastra sing diasilake ora menggok saka bab-bab sing mbebayani tumrap pangriptane. Sabenere nyruwe karya sastra ora kudu winates ning ala apike wae, ananging ana lelaku liyane uga sing luwih wigati.

Tembung *kritik* (criticism sajrone Wellek, 1978: 21) kanthi jembar digunakake sajrone maneka interaksi sosial kayata lingkungan politik, pertahanan, ekonomi, sosial-budaya, babad, lagu, seni lan filsafat. Miturut (Suroso 2009:10) Tembung “kritik” asale saka basa Yunani “*Krinein*” sing nduweni arti kagiyatan ndeleng, nimbang lan mbandingake. Tembung sosial sajrone bab iki bisa digayutake interaksi

sapadha masyarakate. Interaksi kang dilakokake karo masyarakat bisa digathukake marang permasalahan kang nglibatake wong akeh lan asring kaitane karo kepentingan umum. Manungsa minangka anggota saka saben masyarakat mesthine luwih mentingake urusan umum kang luwih saka kapentingan individu saben manungsa. Mula kritik sosial bisa dideleng saka kauripane masyarakat.

Kabeh maneka karya sastra mesthi ngandhut unsur pesan kritik sosial senadyan ora padha. Wujud kauripan sosial kang dikritik bisa maneka warna, sastra sing ngandhut pesan kritik bisa uga dijenengi minangka sastra kritik, biasane ana ing sajrone masyarakat yen dumadi babagan sing dirasakake kurang nggenah. Akeh karya sastra lan fiksi sing mejuangake nasib rakyat cilik sing kaya digawe dolanan karo panguasa-panguasa, maneka penderitaan rakyat iku kayata korban kesewenangan, penggusuran, penipuan, utawa sing mesthi dadi kalah-kalahan. Pangripta umume minangka pambela kabeneran lan keadilan sing nyuarakake hak-hak kamanungsan.

Miturut (Akhmad Zaini 1997: 22), kritik sosial yaiku salah siji wujud cecathuran sajrone masyarakat kang nduweni ancas minangka kontrol marang dalane proses kemasyarakatan. Sajrone konteks kasebut kritik sosial arupa salahsawijine variabel wigati sajrone sistem sosial. Kritik sosial sajrone bab iki nduweni ancas minangka wahana kanggo konservasi lan reproduksi sistem sosial utawa masyarakat. Miturut (Oksinata, 2010: 33) kritik sosial minangka salah sawijine wujud komunikasi sajrone masyarakat sing nduweni ancas minangka kontrol marang lumakune sistem sosial utawa proses bermasyarakat.

Jinis Kritik Sosial

Miturut (Soekanto 2010:365-368), prakara-prakara sosial kang dumadi sajrone lingkungan masyarakat yaiku prakara patalogis utawa prakara-prakara kang wis direncanakake lan dipikirake. Prakara-prakara kasebut mesthine bisa nyebabake kasengsaran tumrap masyarakat. Prakara-prakara sosial kang kedaden saka kauripane masyarakat bisa diatasi kanthi maneka cara. Salahsawijine cara kanggo ngatasi prakara yaiku kanthi ngemukake pamrayoga utawa kang sinebut kritik. Anane tindakan

prilaku ngritik nduweni ancas kanggo nggawa kondisi sosial kang padha karo kanyatan dadi kondisi ideal lan bisa diarani normatif. Saliyane iku kritik sosial dikarepake bisa ngurangi prakara-prakara sosial kang ana sajrone masyarakat. Prakara-prakara sosial kang ana sajrone masyarakat yaiku:

Kritik Sosial Prakara Politik

Miturut (Soekanto 2010:365) sistem politik arupa aspek kang bisa migunani kanggo njaga ukum lan melu urun sajrone masyarakat kang nduweni ancas mangerti ubungan-ubungan *eksternal* antarane golongan masyarakat. Manungsa sejatine makhluk kang ora bisa urip dhewe nanging mbutuhake wong liyan. Bisa uga diandharake yen manungsa kuwi makhluk politik, tegese dheweke saguh kanggo ngatur panguripane masyarakat supaya pinuju anguripan kang sejahtera sajrone pamarintahan. Sajrone kagiyatan politik, dheweke uga nduweni paugeran-paugeran kang wis ditrepake supaya ora dadi prakara kang ngrugikake sawijine golongan masyarakat.

Kritik Sosial Prakara Ekonomi

Prakara ekonomi yaiku kaiket kanthi cara kaya ngapa manungsa ngebaki kabutuhan saka sumber daya kang winates cacahe, nadyan saka sumber daya sing angel ditemui (Soekanto 2010:366). Prakara ekonomi iki bisa ndadekake masyarakat sengsara. Masalah ekonomi kang ora rata lan padha karo salah siji jalarane saka muncule masalah. Kayata pengangguran kang akeh merga kurange pangupajiwa kang ora rata ing masyarakat.

Kritik Sosial Prakara Pendhidhikan

Miturut (Soekanto, 2010:367) babagan Pendhidhikan arupa kagiyatan kang dilakokake kanthi sadar sarta kanthi tanggung jawab. Tanggung jawab kang dimaksud yaiku manungsa sing wis diwasa marang bocah ngakibatake interaksi antarane sakloron saengga bocah kasebut dadi diwasa lan padha karo apa sing dikarepake. Miturut ahmadi, anane proses pendhidhikan bisa ngadepi prekara-prakara kang dumadi sajrone urip lan ora nganggep dheweke pawongan kang mbutuhake pawongan liya. Prakara pendhidhikan arupa prakara kang dominan sajrone kauripan saengga

pendhidhikan ora bisa dipisahake karo proses kauripan becik sajrone kauripan bangsa lan negara. Mula pendhidhikan dipengaruhi karo maneka faktor kayata bakat-minat, pertumbuhan lan perkembangan, kapribadhen, remen sinau lan uga prekonomian kulawarga.

Kritik Sosial Prakara Kabudayan

Manungsa yaiku pendukung kabudayan, kabudayan bisa ngrmbaka merga anane manungsa. Manungsa sing urip bebarengan karo manungsa liyane sinebut masyarakat. sajrone masyarakat kabudayan thukul, ana owah-owahan lan ngrembaka. Kabudayan ora mungkin ana tanpa masyarakat, kabudayan uga diprelokake karo eksistensi masyarakat. saengga bisa diandharake yen masyarakat lan kabudayan arupa rong segi saka kanyatan kauripane sosial manungsa, merga kalorone nduweni ubungan sing raket lan ora bisa dipisahake. Owah-owahan pangrembakane budayaiku sajrone kauripan masyarakat guna nggampangake cukupe kabutuhan.

Kritik Sosial Prakara Kulawarga

Miturut Soekanto (1990:40), disorganisasi kulawarga yaiku pecahe kulawarga minangka pusat, anggota sing gagal nyukupi kuwajibane jumbuh karo peran sosiale. Disorganisasi kulawarga bisa kedadeyan sajrne masyarakat cilik yaiku kulawarga, dene kedadeyan konflik sosial adhedhasar saka pambeda pandangan utawa faktor ekonomi. Kritik dadi panggon ngandharake sajrone karya sastra., dikarepake konflik disorganisasi kulawarga bisa diatasi lan cinipta kulawarga sing serasi lan harmonis. Kritik sosial prakara kulawarga iki yaiku kritik marang jumlah permasalahan sing ana gegayutane karo disorganisasi kulawarga kayata, pegatan, kekerasan sajrone bale wisma, ora mampune nyukupi kabutuhan urip kulawargane, ngelalekake tanggung jawab, lsp.

Kritik Sosial Prakara Gender

Gender asale saka basa latin “genus” sing nduweni teges jinis. Gender yaiku ciri-ciri peran lan tanggung jawab sing dibebanake marang wong wadon lan wong lanang sing ditentokake kanthi sosial lan ora saka kodrat sing diwenahi dening Gusti. Konsep gender yaiku asil

konstruksi sosial sing cinipta dening manungsa, sing asipat ora tetep, owah-owahan sarta bisa dialihake lan diijoli kanthi miturut wektu, papan lan budaya sakupenge saka siji jinis biologis marang jinis biologine liya. Konsep gender uga kalebu karakteristik utawa ciri-ciri wong lanang lan wong wadon sing cinipta karo kulawarga lan masyarakat sing dipangaribawani karo budaya lan interpretasi agama.

Kritik Sosial Prakara Moral

Moral yaiku sistem pambiji ngenani kepriye kita kudu urip kanthi cara sing becik minangka manungsa. Sistem pambiji kasebut saka nasehat, wejangan, peraturan, perintah lan liyan-liyane sing diwarisake kanthi cara turun temurun lumantar agama lan kabudayan tartamtu ngenani kepriye manungsa kudu urip (Salam, 1997:3). Moral sajrone karya sastra utawa paedah sing bisa dijupuk pamaca lumaantar karya sastra mesthi nduweni pangerten becik. Moral arupa dampak saka sikap, tingkah laku utawa perbuatan manungsa sing ngenani babagan becik utawa jahat. Adhedhasar saka amndharan ning nduwur didudut yen moral kuwi arupa kebiasaan sajrone tingkah laku sing becik, bener lan salah, nduweni sipat sing personal. Kedadeyan sing gegayutan kanthi pribadhi adhedhasar dorongan sing lair saka psikologis.e.

Kritik Sosial Prakara Agama

Miturut Salam (1997:182) Agama nduweni fungsi ngapiki lan nyinani kabudayane manungsa, ning kabudayan iku dhewe ora bisa menahi pangaruh apa-apa marang pokok-pokok ajaran sing wis ditetepake karo agama. Kritik sosial prakara agama dadi dalan pambuka kanggo mlebu marang kritik masyarakat merga kritik agama yaiku uga kritik marang masyarakat sing nganggo agama. Agama ora liya produk saka masyarakat kelas sing nduweni teges ekspresi saka kepentingan kelas. Babagan kang kaya mangkono agama didadekake piranti kanggo manipulasi lan nindhes marang kelas ngisor sajrone masyarakat.

Kritik Sosial Sajrone Karya Sastra

Karya sastra lumantar medium basa figurat konotatif nduweni kemampuan sing luwih jembar sajrne ngungkapake prakara-

prakara kang kedaden sajrone lingkungan bermasyarakat (Ratna, 2003:23). Miturut Ratna luwih jeru yen antarane genre utama karya sastra yaiku prosa lan drama. Kritik sosial sajrone karya sastra ora adoh saka kritik sosial biasane. Kritik sosial kang padha manggon ing kemampuan kanggo ngandharake prakara-prakara sosial. Damono nduweni panyeru yen kritik sosial sajrone karya sastra sasuwene iki ora mung nggayutake ubungan antara wong mampu lan wong ora mampu, kemlarataan lan kekayaan. Kabeh kuwi nyakup maneka prakara sosial kang ana ing masyarakat. ubungan manungsa karo lingkungan, manungsa karo kelompok sosiale, lan manungsa karo panguwasa sarta instuisi-instuisi sing ana.

Landhesan Teori

Panliten iki nganalisis babagan kritik sosial kang punjer ing antologi cerkak *Dalan Sidhatan* anggitane Widodo Basuku. Tintingan kang digunakake sajrone nganalisis antologi cerkak kasebut nggunakake teori sosiologi sastra. Tintingan sosiologi sastra kang digunakake sajrone nganalisis babagan sosiologis mligine ing kritik sosial kang ana sajrone cerkak *Dalan Sidhatan* anggitane Widodo Basuki.

Ian Watt (sajrone Damono, 1978:8) njlentrehake jinis sosiologi sastra sing kaperang dadi telu, yaiku: (1) Konteks sosial pangripta, iku nduweni sesambungan karo pakaryan kang diduweni pangripta utawa sastrawan sajrone masyarakat lan ana gegayutane marang pamaca. Konteks sosial kasebut nuduhake posisine pangripta marangmasyarakat lan gegayutane marang pamaca.Sing kalebu faktor-faktor sosial kang bisa ndadekake pengaruh pangripta minangka sastrawan. (2) Sastra minangka kaca pangilone masyarakat, sastra iku dadi pedoman saka kauripan masyarakat, bisa gawe ndeleng kahanan lan nampilake fakta-fakta kang ana ing kauripan bebrayan. (3) fungsi sosial sastra, miturut Ian Watt (sajrone Damono, 1964: 300-305) njlentrehake yen fungsi sosial iku saka pengaruh karya sastra kang ana ing pamaca. Jalaran pamaca iku dadi sasaran karya sastra kang saben jaman beda-beda.

Metode Panliten

Ancangan Panliten

Panliten kang digunakake sajrone nganalisis antologi cerkak *Dalan Sidhatan* anggitané Widodo Basuki yaiku panliten kualitatif. Panliten kualitatif yaiku panliten kang nggambarake saben objek kajian sajrone panliten. Panliten nduweni sipat kang beda-beda yaiku *kuantitatif* lan *kualitatif*. Adhedhasar bab kasebut panliten kualitatif bisa digunakake kanggo nganalisis karya sastra, merga sajrone ngelakoni analisis panliten marang dhata-dhata verbal saka objek kang diteliti. Sarta miguna kanggo ngolehake elmu kang jembar jumbuh marang sumber panlitene yaiku antologi cerkak *Dalan Sidhatan* anggitané Widodo Basuki.

Adhedhasar tintonan kang digunakake sajrone panliten iki yaiku tintonan sosiologi. Kanthi tintonan sosiologi bakal awèh pambiyantu tumrap panulis sajrone proses ngumpulake dhata kang cundhuk karo prakara kang diajokake sajroning panliten iki. Tintonan iki digunakake kanggo njlentrehake lan nintingi dhata kang laras karo fakta ing cerkak cacah patbelas sajrone antologi cerkak *Dalan Sidhatan* anggitané Widodo Basuki kang ana gandeng cenenge karo kahanan sosial manungsa tumrap panguripan ing masyarakat.

Sumber Dhata

Sumber dhata Panliten iki miturut Arikunto (2006:128) sumber dhata bisa kaperang dadi rong jinis yaiku sumber primer lan sumber sekunder. Sumber primer yaiku sumber dhata kang langsung menehi dhata tumrap panliti, dene sumber sekunder yaiku sumber dhata kang ora langsung menehi dhata marang panliten iki. Dhata sekunder sajrone panliten iki yaiku Koran utawa majalah lan kalawarti kang ngemot warta sing ana sambung rakete karo kritik sosial sajrone cerkak. Selaras klawan ruang lingkup panliten kang diandharake panulis, menawa sumber dhata ing panliten iki yaiku isi crita sajrone antologi cerkak *Dalan Sidhatan* anggitané Widodo Basuki, lan sumber-sumber buku liyané sing bisa dadi dhata sajrone panliten iki.

Sumber dhata sajrone panliten iki nggunakake antologi cerkak kanthi irah-irahan *Dalan Sidhatan* anggitané Widodo Basuki ing taun 2018 diterbitake dening Satu Kata Book@art, kanthi 134 kaca lan ana 14 cerkak. Dhata kang

digunakake sajrone panliten iki cacahé ana 10. Mula ing ngisor iki bakal diandharake ngenani 10 cerkak kang digunakake dening panliti minangka sumber dhata.

Tabel 1.
Sumber dhata panliten

No .	Judhul Cerkak
1	Siter Panguripan
2	Dalan sidhatan
3	Cungkup ing tengah desa
4	Wong gemblung
5	Rembulan kari salining
6	Jenengna wibisana
7	Ketga ngerak
8	Lilih linggar utama
9	Guritane heli
10	Bali saka bali

Dhata

Dhata kang digunakake sajrone panliten iki yaiku cerkak –cerkak kang ana sajrone antologi cerkak *Dalan Sidhatan* anggitané Widodo Basuki. Saka antologi cerkak kuwi bisa dijupuk arupa dhata yen tembung utawa ukarane kang ngandhut konflik sosial saengga bisa nggampangake panliten kanggo nganalisis dhata kasebut. Dhata kuwi minangka dhata primer dene dhata sekunder yaiku warta-warta ing Koran utawa kalawarti kang ngemot warta kang ana sesambungane karo kritik sosial lan isi sajrone panliten iki.

Instrumen Panliten

Instrumen panliten kang digunakake sajrone panliten iki yaiku panliti iki dhewe. Panliti iki minangka instrumen kang utama, merga panliti iki sing golek dhata, analisis lan sing ngrampungake panliten iki. Mula panliti ndadekake panliten iki kasil merga panliti minangka instrumen kang utama sajrone panliten kualitatif. Miturut moleong (2002:19) ngandharake yen panliten kualitatif iki sing dadi instrumen utama yaiku panlitine dhewe, merga dheweke kang andhil sajrone nglumpukake dhata. Kamangka sing nentokake asile panliten iki apik orane gumantung saka pamikirane saben panliti.

Tata Cara Nglumpukake Dhata

Tatacara nglumpukake dhata kang digunakake sajorne panliten iki yaiku teknik pustaka utawa dokumen. Teknik pustaka utawa dokumen nduweni teges teknik panliten kang nggunakake sumber-sumber pustaka minangka acuan sajrone panliten kang trepake marang ngumpulake lan nggoleki dhata-dhata kritik sosial kang ana ing sajrone antologi cerkak *Dalan Sidhatan* anggitané Widodo Basuki. Anané tatacara kang digunakake sajrone nglumpukake dhata panliten yaiku:

- (1) Diwaca kanthi dibolan-baleni lan nggunakake pangrasa lan pikirane supaya bisa mangerteni isi lumakune crita sajrone antologi cerkak *Dalan Sidhatan* anggitané Widodo Basuki saka wiwitan nganti pungkasan supaya bisa mangerteni kedadean apa kang diandharake dening pangripta sajrone novel kasebut.
- (2) Ngewenehi tandha marang paragraf kang nunjukake anané konflik sosial.
- (3) Nyathet apa wae kang dadi jawaban saka asile panliten supaya dadi gampang anggongé nintingi dhata sing dibutuhake sajrone panliten.
- (4) Banjur dikelompokake miturut jenís konflik sosialé supaya bisa dibacutkake anggongé nganalisis.

Tata Cara Nganalisis Dhata

Tatacara nganalisis dhata kang digunakake sajrone panliten iki nggunakake panliten deskriptif. Miturut (Ratna, 2004:93) teknik analisis deskriptif iki dilakokake kanthi dibacutake proses analisis, banjur panliten bisa ngandharake kanthi cetha dhata-dhata kang ana sambung rakete karo objek panliten kanthi factual lan akurat. Ing ngisor iki bakal diandharake tata cara nganalisis dhata yaiku:

1. Sepisanan kudu maca lan mangerteni isiné dhata saka antologi cerkak *Dalan Sidhatan* kang bakal ditliti.
2. Ngidentifikasi dhata kang adhedhasar saka underane panliten.
3. Dhata diperang miturut pangelompokake underane panliten.

4. Nganalisis dhata adhedhasar saka underane panliten yaiku ngenani kritik sosial marang citrane wanita, panguwasa lan gegayutane kanyatan sosial marang kritik sosial kanthi tintingan sosiologi sastra.
5. Njlentrehake kritik sosial tumrap citrane wanita sajrone antologi cerkak DS anggitané Widodo Basuki.
6. Menehi dudutan saka asile panliten sing wis dianalisis nganggo teori sosiologi sastra.

Tata Cara Nulis Asile Panliten

Tatacara ngandharakeasil panliten miturut (Sudaryanto 1993: 144-145) yèn anggongé nyuguhake dhata asil saka analisis iku ana rong macem metodhe, yaiku metodhe formal lan methode informal. Panliten iki ngandharakemetodhe informal yaiku dhata kang kasuguhake nggunakake tembung-tembung kang lumrah digunakake. Nyuguhake asil panliten dilakoni kanggo ngolehake deskripsi jawaban saka prekarane panliten, yaiku konflik sosial kang ana sajrone antologi cerkak *Dalan Sidhatan* anggitané Widodo Basuki kang nggunakake panliten kualitatif. Dhata kang wis digolongake marang jinisé konflik sosial bakal dijlentrehake lan disuguhake kanthi jangkep antarane teks lan konteks sajrone antologi cerkak *Dalan Sidhatan* anggitané Widodo Basuki, lan ora lali digathukake karo teori kang digunakake karo panliten ora liya teori sosiologi sastra. Pungkasane bakal dijlentrehake ing sajrone panliten yaiku karantam ana:

1. BAB 1: bab I iki ngandharane ngingingi babagan landhesane panliten lan menehi weruh kang pamaca supaya luwih ngerteni apa sing lagi ditliti dending panliten kasebut. Saliyane landhesane panliten yaiku ana ancas, lan paedah.
2. BAB II: bab II iki ngandharake tintingan kapustakan kang digunakake dening panliten tuladhane yaiku teori sosiologi sajrone panliten kasebut, banjur ana panliten kang saemper, lan landhesan teori uga ngandharake ngenani kritik sosial.
3. BAB III: bab III iki ngandharake metodhe panliten kang digunakake karo panliten iki yaiku nggunakake metodhe deskriptif

kualitatif. Sajrone panglumpukake dhata nggunakake teknik cathet lan kapustakan sajrone panliten iki.

4. BAB IV: bab IV iki ngandharake asile panliten sajrone nлити antologi cerkak, dene isi saka asile panliten iki adhedhasar saka telung punjere panliten yaiku:

- 1) Ngandharake kritik sosial tumrap citrane wanita sajrone antologi cerkak DS anggitane Widodo Basuki kanthi tintingan sosiologi sastra.
- 2) Ngandharake kritik sosial tumrap kanyatan sosial sajrone antologi cerkak DS anggitane Widodo Basuki kanthi tintingan sosiologi sastra.
- 3) Ngandharake kritik sosial tumrap kanyatan sosial sajrone antologi cerkak DS anggitane Widodo Basuki kanthi tintingan sosiologi sastra.

5. BAB V : bab V iki ngandharake sajrone pungkasan panliten yaiku panutup, isi saka panutup ora liya dudutan saka isi panliten banjur ana pamrayoga kanggo ngapiki mane saka panliten kang wis diteliti.

Andharan

Kritik Sosial Tumrap Panguwasa

Babagan panguasa iki ora bisa uwal saka anane kakuwasan. Merga kakuasaan yaiku sawijine kabisan sing digunakake kanggo mujudake kekarepane marang wong liya lan ndadekake wong liya nglakokake kekarepan kasebut (Suseno-Magnis, 2003:98). Yen kakuwasan kang diduweni luwih dhuwur, samubarang kang dikarepake bakal luwih gampang kalebu meksa marang wong liya. Bisa ditegesi yen panguwasa iku wong kang nduweni kakuwatan kanggo ngatur wong liya supaya bisa lumaku slaras karo kekarepane. Para panguwasa kang mangkono ora bisa ndeleng yen kaya piye sejatine dadi panguwasa, ora malah nggunakake kanggo kapentinganane dhewe.

Adhedhasar kakuwasan lan kakuwatan kang diduweni, panguwasa bisa nindakake samubarang supaya bisa kawujud kanthi cara kang ala. Mula saka kuwi, kerep diweruhi para

panguwasa kang ngupayakake pepenginanane bisa kawujud kamangka ngurbanake wong liya. Babagan panguwasa kuwi bisa wae saka pawongan kang dadi wakil rakyat, dadi lurah lan pawongan kang sugih njedhul sing bisa nindakake apa wae kanthi ngurbanake wong liya lan uga bisa dolanan karo dhuwit. Panguwasa kang kaya mangkono sinebut panguwasa kang sawiyah-wiyah jalaran nduweni kuwasa tanpa preduli nasibe wong liya kang katindes dening lumakune. Ning sajrone panliten iki bakal diandharake babagan panguwasa kang ana sajrone antologi cerkak *Dalan Sidhatan* anggitane Widodo Basuki.

Politik

Politik kang nduweni teges saka, ancas utawa sing ana gegayutane karo masyarakat, yaiku sing nduweni proses pambentukan lan pembageyan kakuwasan sajrone masyarakat sing awujud proses mujudake kaputusan, mligine sajrone negara. Kanthi etimologis politik bisa ditegesi nuding marang segi kauripane manungsa sing bebarengan karo masyarakat. Luwih nengenake politik minangka usaha kanggo pikantuk kakuwasan, njembarake pertahanan kakuwasan. Pemerintah bisa ngatur urusan masyarakat, masyarakat ngelakoni koreksi marang pemerintah sajrone ngelakoni jejibahane. Mula politik nduweni kakuwasan kang dhuwur sajrone masyarakat.

Politik ing jaman saiki saya tambah suwi sapenake dhewe anggone golek kakuasaan lan golek jeneng supaya bisa dipandang apik ing masyarakat. Mula saka iku para panguwasa kalebu kang golongan sing bisa nindakake samubarang kanggo mujudake kekarepane dhewe lan ngurbanake wong liya. Saperangan panguwasa kang tumindak semenah-menah iki isih bisa diitung ora kabeh panguwasa kang nduweni sipat kang kaya mangkono. Mula gegambaran saka andharan ning dhuwur ana ing antologi cerkak *Dalan Sidhatan* kabukti ing pethikan iki:

Saklebatan Hargianto ngakoni usule sisihane mau pancen bisa dinalar. Yen dheweke ngatonake “peduli wong cilik” mesthi pendhukung partaine luwih percaya, lan sing paling penting mesthi bisa menehi andhil gedhe tumrap kelanggengan jabatane. (Basuki 2018: 3)

Hargiyanto nggambarake pawongan kang nggolek jeneng anggone masyarakat cilik. Hargianto minangka salah sijine pawongan kang mlebu politik sing anggone golek jeneng kanggo kelanggengan jabatane ngadakake kagiyatan kanthi embel-embel “peduli wong cilik” dancase nganakake kagiyatan kuwi supaya bisa andhil marang kelanggengane jabatane, mula dheweke peduli wong cilik ora tulus, merga dheweke nduweni kekarepan liya supaya pendhukung partaine luwih precaya lan bisa langgeng anggone jabatan kang diduweni. Pawongan kang mlebu partai kudu bisa narik kawigaten marang sapa wae supaya bisa ndhukung dheweke. Pawongan kang nduweni partai mesthi golek jeneng anggone partai kuwi bisa dicap apik marang sapa wae kang mangerteni. Kampanye kuwi nuduhake cara kerjane nalika dadi, ora mung ngumbar kaapikan supaya masyarakat cilik bisa precaya kaya-kaya Hargianto kuwi peduli karo wong cilik sing dhasare saka ati.

Korupsi

Korupsi ing jaman saiki wis dadi budaya wiwit biyen, sadurunge lan sawise kamerdikan, ing era Orde Lama, Orde Baru, banjur nganti era Reformasi. Manea upaya wis dilakoni kanggo mbrantas korupsi, ning asile muspra. Para pawongan isih bisa korupsi sakarepe dhewe, mula akeh pawongan sing korupsi kuwi ra mandhang dheweke dadi wong pakurmat apa ora. Sing penting dheweke bisa nduweni dhuwit sing akeh kanthi ngrampok dhuwite rakyat utawa dhuwite wong liyan. Gegambaran saka korupsi ing antologi cerkak Dalan Sidhatan anggitane Widodo Basuki kabukti ing pethikan iki.

“Wis akeh sing dak rampas saka wong cilik!” pletike batine Hargianto nggresah. (Basuki, 2018:9)

Pethikan ning nduwur kalebu panguwasa sing lagi sadhar apa kang dilakoni kuwi nuwuhake kakeliruan. Babagan iki nduweni pitutur yen pawongan kang korupsi mesthi nduweni rasa kapok lan salah marang masyarakat. Pawongankang korupsi wis ngrampas hake wong cilik ora sadar tembe mburi, pikirane namung ana dhuwit akeh lan ndadekake pikirane rena-rendha wis nduweni ancas kanggo apa dhuwit korupsi semene akehe.

Ning tiba mburine kecekel pulisi lan nguda rasa yen kelakuane iki wis salah. Mula saka pethikan ning dhuwur bisa didudut yen dadi panguwasa nduweni jejibahan kang penting kudu bisa nglakoni kanthi apik, lan kasil anggone mensejahterakake rakyat cilik.

Mblenjani Janji

Janji kampanye para kandidat pemilu kaya-kaya mung dadu abang-abang lambe kanggo mbujuki rakyat supaya narik kawigaten ben milih dheweke, padahal saka janji sing diomongake kuwi mesthine sadurunge wis direncanakake kanggo ora ditenteni. Mula ora heran yen saperangan rakyat nganggep janji politik identik karo apus-apus. Pemilu ing mripate rakyat ora luwih saka adicara panggonan wong sing ngwenahi janji-janji sing diblenjani. Mblenjani janji sajrone politik ora mung fenomena khas Indonesia. Ana gejala yen para politisi pancen ngupaya njupuk atine para pemilih pas kampanye, ning sawise dheweke kepilih dheweke nemtokake kebijakan sakarepe dhewe tanpa preduli marang sing milih dheweke. Akehe janji-janji palsu sajrone kampanye ora berarti janji politik dadi ora penting. Sajrone negara demokrasi, janji politik yaiku babagan sing niscaya. Politik tanpa janji yaiku politik sing ala.

Hargianto, si wakil rakyat iku, saiki ngrasa yen idu lan janji mau saka rumangsane kaya malih dadi getihe wong cilik sing ndlewer ing lambene, njur netes-netes ing jas lan dhasine. (Basuki:2018:9)

Gambaran saka pethikan ning dhuwur, nalika jaman kampanye Hargiyanto ngandharake yen nasibe wong cilik bakal diperjuwangake. Kasunyatane wakil rakyat kuwi mblenjani janji, akeh pawongan kang padha dadi wakil rakyat uga ora eling nalika jaman kampanye yen dheweke bakal merjuwangake masyarakat cilik. Panguwasa kasebut bisa diarani mblenjani janji. Ukara kang kaucap kuwi adhedhasar saka kapenginane dadi wakil rakyat, mula ukara kuwi dadi embel-embel supaya dipilih dening masyarakat. Tembe mburine Hargianto sadhar yen omongan nalika jaman kampanye kuwi kudu bisa dilakoni kanthi sateruse. Ukara iku mung kumecap ing ana lathi,

Hargianto gela yen idu lan janji kuwi malih dadi getihe wong cilik sing ndlewer ing lambene lan eluh kang tumetes nelesi jas lan dasine amarga saka omongane dhewe sing wis mblenjani janji kanthi dheweke urip enak ning nyengsarakake masyarakat cilik.

Nyogok Dhuwit

Dhuwit minangka barang kabutuhan kanggo saben wong, pawongan kang ora nduwe dhuwit bakal bingung anggone nglakoni pakaryan. Mula akeh pawongan kang ndadekake dhuwit minangka sarana utama kanggo nggayuh sawijining pepinginan. Sajrone antologi cerkak iki ana pawongan kang nggunakake dhuwit kanggo barang kang ora pener, kayata nggunakake dhuwit kanggo nutup kaelekane wong, lsp. Ning ngisor iki bakal diandharake pethikan-pethikan kang ana sajrone antologi cerkak Dalan Sidhatan kang ngandhut samubarang prakarane dhuwit kang digunakake ora pener, mula bisa dianalisis nganggo kritik sosial.

Geneya kudu diedol?"

"Takona lurahe kana."

"Dadi, lurah wis wani ngedol tanah makam iki?"

"Iki sing dadi pitakonan, Man. Lan iki sing ndadekake warga kene nesu marang Lurah."

"kira-kira apa lurahe antuk dhuwit sogokan?"

"Embuh, perkara kuwi aku ora ngerti."
(Basuki, 2018:25)

Pethikan ning dhuwur bisa digambarake yen lurah kuwi anthuk sogokan dhuwit amarga wis wani ngedol tanah makam. Anggone dadi lurah kuwi kudune ora gelem disogok karo dhuwit, yen pawongan kang mangerteni mesthine lurah kuwi ora disenengi lan dadi incerane warga. Dadi lurah sapenake dhewe nduweni kekuwatan kanggo apa wae kang bisa nyukupi kabutuhane dhewe, lurah minangka ketuane desa sing nduweni panggonan kang dhuwur tinimbang masyarakat liya. Kudune lurah kuwi kang nduweni kakuwasan ora bisa ngedol makam sapa wae tanpa ana rembugan kaliyan pawongan kang bersangkutan mligine wong desa kana.

Tumindak Sawiyah-Wiyah

Tumindak sawiyah-wiyah nduweni pangerten tumindak kang ala, amarga prakara

kuwi adhedhasar saka kelakuwane dhewe kang bisa wae ngerugikake pawongan liya. Tumindak kang kaya mangkono kuwi bisa wae diduweni saben wong, ning rata-ratane tumindak kang semenah-menah kuwi ana ning pawongan kang dadi panguwasa lan pawongan kang sugih. Babagan kang kaya mangkono ora bisa uwal saka kepingin sing kudu kalaksanan tanpa mrehatkake pawongan liya. Kakuasaan minangka anugrah sing ana ing dhiri manungsane, sing nduweni tegs nyekel kakuasaan sing dhuwur lan uga bisa ngowahi lan ngaruhi wong liya tanpa peksaan fisik uga mental.

Wong Desa Watu Pecah kene wis ora duwe makam iku maneh. Tanah makam iku wis diedol, Man. Ana pawongan saka kutha kang bisa sukses sugih mblegedhu sawise nyadran ing kene. Ora lidok, banjur tanah makame Mbah su iki dituku pisan, dibangun apik, dipageri wesi kanthi pucuke sing lancip-lancip. Lha karepe ngono dimen anggone ndonga ora diriwuki wong sadesa. Donga sawab saka Mbah Su arep dipek dhewe. Mulane makam iku njur dituku wae lan dipageri. Ya merga kuwi, wong wong desa kene malih ora bisa bali nyadran maneh kanthi bebas kaya ndhisik." Bapake Karman njelasake kanthi tlesih. (Basuki, 2018:24)

Pethikan ning dhuwur bisa digambarake yen panguwasa kuwi bisa tumindak semenah-menah. Pawongan saka kutha bisa sukses amarga dheweke melu nyadran ning Desa Watu Pecah, dheweke tumindak semenah-menah merga makame Mbah su sing dikormati wong Desa Watu Pecah kuwi dituku lan dibangun apik kanthi dipageri wesi kang pucuke lancip-lancip, ancase wong kutha nuku lan ngerenov supaya wong sing saka kutha kuwi bisa anggone nyadran ora diriwuki wong sadesa Watu Pecah. Dhuwit kang bisa ndadekake apa wae sing dikarepi, nganti makam wae dituku dening wong sugih kuwi. Kamangka makam kuwi duwene wong desa Watupecah, tumindak kang kaya mangkono ora bisa dadi panutan.

Kritik Sosial Tumrap Kahanan Bebrayan

Kahanan Bebrayan yaiku samubarang kang dianggep minangka kawruh marang masyarakat. Babagan iki kalebu marang kahanan sajrone urip ning bebrayan, sajrone antologi cerkak Dalan Sidhatan iki nyuguhake kanyatan

sosial sajrone masyarakat. Kanyatan sosial minangka fakta utawa kanyatan sing kedadeyan sajrone kauripane masyarakat. Babagan kasebut nduweni gegayutan karo kahanan sing ana sajrone masyarakat. Mula kritik sastra marang antologi cerkak iki asale saka daya imajinasine pangripta nulis cerkak. Sajrone rumusan masalah iki ning ngisor bakal ngewedharake ngenani babagan kritik sosial tumrap kanyatan sosial sajrone antologi cerkak Dalan Sidhatan.

Kapitayan Marang Mitos

Mitos yaiku crita prosa rakyat sing nyritakake babagan crita sing nduweni lelandhesan ing jaman biye, sing nduweni isi ngenani alam semesta lan anane makhluk ing njerone, sarta bisa diprecaya bener kedadeyane karo sing nganut utawa leluhure. Kanthi cara umum mitos nyritakake babagan kedadean alam semesta, donya lan para makhluk sing manggoni, wujud topografi, crita para makhluk sing supranatural lan makhluk saka donya liya. Mitos muncul minangka kanggo nyatet prastawa sejarah sing wis dhisik.

"Rupamu! Yen sing mbaureksa nesu, wong sadesa iki digawe karang abang, banjir bandhang, bledheg nyampar nyandhung. Apa kowe bakal nanggung?" (Basuki, 2018:20)

Pethikan ning dhuwur nggambarake yen mitos kuwi dilanggar lan ora diprecayani mesthi sing mbaureksa ngamuk. Makame Mbah Su kuwi makam kramat mesthine kudu diramut lan diuri-uri, wong desa Watupecah kuwi isih mrecayani lan ngormati Mbah Su minangka cikal bakale desa Watupecah. Mula yen sing mbaureksa nesu desa Watupecah kuwi mesthi bakal kena balak kang tumpuk undhung kayata wong sadesa iki digawe karang abang, banjir bandhang, bledheg nyampar nyandhung sing nggarai wong sadesa iki kewedhen. Warga desa Watupecah wedi yen nglakoni kakelirun lan ndadekake sing mbaureksa nesu.

Pakaryan Kang Ala

Pakaryan yaiku aktivitas utama sing dilakokake dening manungsa. Istilah pakaryan yaiku samubarang sing dilakokake dening manungsa supaya nduweni tujuan tartamtu sing dilakokake kanthi cara sing bener. Manungsa

prelu kerja kanggo mretahanake uripe, yen manungsa kuwi mau kerja bakal oleh dhuwit. Dhuwit kang diperoleh saka asil kerja kuwi mau bisa digunakake kanggo nyambung kabutuhan uripe. Dhuwit kasebut kudu saka pakaryan kang halal. Pakaryan kang halal kuwi dilakokake kanthi cara becik lan pener.

Bali saliyane dinikmati kaendahanane kang gumebyar, ning uga dadi ajange thuris nggoleki nikmat dunia, kanggo golek pasangan. Kowe bisa kecanthol bule ngelak yen ana kene Karmin..." ngono kandhane Made, kancane kerja sing wis teteh basa Jawa.

"Bener ngono bli Made? Pawakanku ora madoli, gendheng pa ana bule kasengsem karo aku sing ireng ngethuntheng kaya ngene?" Karmin ngguyu nggleges.

"Us, ngawur wae. Sing digoleki malah sing kaya kowe kuwi. Coba wae, kowe sering mrengs. Mengko rak ana asile..." Made ngyakinake. (Basuki, 2018:128)

Pethikan ing dhuwur nggambarake bli Made sing ngandharake marang Karmin yen Bali bisa dinikmati saliyane kaendahan, isa uga dadi ajangethuris kang nggoleki kanikmatane donya. Bli Made wis ngajari Karmin anggane nggolek pakaryan kang ala, dheweke ngandharake yen Karmin mono bisa kecanthol bule ngelak. Ngelak kang diandharake dening Bli Made kuwi ngemu surasa kang ora becik anggane nggolek pakaryan, ngelak kang dimaksud Bli Made yaiku ngelak kanapson. Ning sing jenenge Karmin kuwi isih urung percaya, merga dheweke ora pd yen bakal ngancani bule sing ngelak. Kamangka Karmin isih durung percaya merga praupane sing diduweni iku ireng ngethuntheng. Pikire Karmin ora ana bule sing bisa kesengsem marang dheweke.

Kritik Sosial Tumrap Citrane Wanita

Kalungguhane wanita asring dianggep ora nduwe aji lan dianggep ora nduwe kuwasa tumrap wong lanang. Miturut Zaitunah Subhan (1004: 19) tembung wanita asale saka basa Sansekerta "Wan" sing tegese nepsu. Saengga tembung wanita nduweni teges dinepsoni utawa minangka punjere nepsu. Matriarki minangka salah sawijine bab sing nuduhake anane wong wadon sing nduweni kuwasa luwih dhuwur tinimbang wong lanang.

Kalungguhan kalebu aspek sing dinamis. Yen manungsa wis nglakoni hak lan kuwajibane, mula dheweke wis nglakoni sawijining lelaku. Kamangka kuwajiban kuwi yaiku sakabehe tumindak sing kudu dilakoni saben wong ing uripe. Sajrone karya sastra iki akeh wanita kang nyimpang saka paugeran. Kahanan kang kaya mangkono pranyata weneh pangaribawa tumrap reriptan sastra tuladhane reriptan sastra Jawa modern kang arupa antologi cerkak Dalam Sidhatan sing bakal dirembug ing panliten iki.

Tumindak Sedheng

Tumindak sedheng arupa lumakune manungsa sing nyimpangsaka aturan utawa sing nyimpang saka jejibahan. Kanthi cara umum pangerten saka tumindak sedheng kuwi nuwuhake jejibahan sing nyimpang. Babagan kaya mangkono wis kedaden sajrone masyarakat Jawa wiwit jaman biyen. Jaman kerajaan biyen raja ora mung nduweni siji permiasuri. Tumindak sedheng wis ana ing jaman kerajaan. Ananging kakuwasaan lan prrestise raja nduweni kabebasan sajrone njupuk wong wadon kang dipenginke.

Apa bener iki oomahe Harjito, tilas dhosen pembimbinge sing wis suwe dadi pacare ya kanca selingkuhe iku? Kok neng kene jebule wong kinurmat? Lha kok beda temen karo tingkahe ning kampus? "Ah, mengko gek dudu!" ngono batine. (Basuki, 2018:12)

Pethikan ning dhuwur nggambarake wong wadon kang nggoleki omahe Harjito sing ora liya kanca selingkuhe. Harjito minangka dadi dhosen ning salah siji kampus swasta lan uga tilas dhosen pembimbinge sing saiki dadi selingkuhane kuwi jebule neng desane dadi wong kinurmat. Pawongan kang jenenge Harjito kuwi dadi wong kinurmat ning desane, beda karo tingkahe sing ning kampus senengane nggudo mahasiswa wadon sing ora liya ya Astrini dhewe sing saiki dadi kanca selingkuhe, kamangka biyen Harjito kuwi tilas dhosen pembimbinge. Wiwitane bisa dadi kanca selingkuhe kuwi diwiwiti saka dadi dhosen pembimbinge sing saben dina ketemu lan nlem dadi jaluk panyaru marang tulisan skripsine, banjur dheweke genit marang mahasiswa kuwi lan gelem dadi selingkuhane. Kamangka Pak Harjito kuwi wis nduwe garwa lan anak, ning

mahasiswa sing jenenge Astrini kuwi gelem didadekake selingkuhane.

Kadonyan

Kadonyan yaiku sipate wong sing apa-apa digayutake karo urusan donya. Pikirane kebak karo bandha donya. Tindak tanduke sarwa diitung nganggo bandha. Pawongan sing nduweni pamikiran kadonyan apa-apa diukur karo bandha donya, saengga saben obahe awak diregani nganggo dhuwit. Apa mane yen tumetese kringet sing ana ing lemah, ateges dhuwit. Kaya-kaya ora ana kang luwih aji tinimbang dhuwit utawa bandha dunya. Wong kang nduweni pikiran kaya mangkono iku ados saka rasa tentrem, ora ana rasa ikhlas ing njero atine. Ancase wong urip kuwi katentreman, urip ing alam donya kuwi ana paugerane saka Gusti kang murbeng dumadi. Sakapik-apike manungsa iku sing nduweni manfaat kanggo manungsa liyane, mula aja ketungkul marang kalungguhan, kadonyan lan kemareman. Kamangka sajrone panliten iki babagan kadonyan dialami dening wong wadon. Babagan kang kaya mangkono bisa dibuktekake sajrone panliten iki.

"Dheweke iku lo Jeng, kok ya pinter." Bu Harjo nyedhaki Widarti karo pengin ngejak rasan-rasan perkara Wuryanti.

"Wonten menapa kaliyan Bu Wuryanti?" ora wurung Widarti nanggapi.

"Saiki, dheweke mbobot maneh!"

"Lho ya kuwi, kok weruh-weruh mbbot."

"Wah, menawi mekaten pensiunanipun sakmenika rak sampun mboten angsal, nggih. Hla wong sampun krama. "Widarti tetep durung dhong sing dikarepake Bu Harjo.

"Ya, kuwi lo Jeng, sing dakarani pinter kuwi mau, Jeng Wuryanti kuwi nikah maneh, ning secara siri. Lha sarehne nikah siri rak ya ora kecathet neng kantor urusan agama ta. Dadi pensiunane karo garwane swargi sing dhisik kuwi ya tetep entuk. Hla rak pinter banget ta, kuwi?". (Basuki, 2018:43)

Pethikan ning dhuwur nggambarake Bu Harjo lan Widarti lagi rasan-rasan babagan Wuryanti, merga Wuryanti dikabarake lagi mbobot kamangka kuwi warandha sing lagi nrima pensiunane garwane sing wis seda. Bu Harjo ngandharake marang Widarti yen Wuryanti kuwi nduweni akal pinter, dheweke nikah siri supaya pensiunane garwane sing

dhisik isih bisa dijupuk. Kamangka nikah siri kuwi ora kecathet ning urusan agama, mula ora ana sing mangerteni yen dheweke kuwi wis nikah siri lan ndadekake anane rasan-rasan antarane Bu Harjo lan Widarti amerga saka mbobote Wuryanti. Pawongan kang kaya Wuryanti kuwi nduweni akal sing licik. Dheweke ora gelem ninggalake dhuwit pensiunanae garwane sing wis tinggal dunya kamangka dheweke wis rabi mane.

Pergaulan Bebas

Pergaulan bebas yaiku salah sawijine wujud prilaku kang nyimpang sing nglewati batas kuwajiban, tuntutan, aturan, syarat. Pangerten pergaulan bebas dijupuk saka tembung pergaulan sing nduweni teges proses interaksi marang individu karo kelompok, dene tembung bebas nduweni teges ucul saka paugeran. Saperangan sebab nglakoni pergaulan bebas yaiku sikap mental sing ra sehat, pelampiasan rasa kuciwa marang kulawarga sing ora harmonis, kegagalan remaja sajrone mangerteni norma-norma agama lan norma-norma Pancasila.

Pergaulan bebas bisa nuwuhake kaelekan marang sapa wae sing nglakoni, jalaran namung kekancan ning lingkungane ora pati nggenah bisa ndadekake cilaka marang awake dhewe. Babagan pergaulan bebas iki ora bisa mandheng saka umur lan jinis lanang wedoke. Pawongan sapa wae bisa kena pergaulan bebas yen dheweke nduweni ligkungan kang kurang pener, apa mane yen pawongan kuwi nduweni masalah sing bisa ndadekake dheweke frustrasi sing bisa mlebu ning pergaulan bebas. Pergaulan bebas sajrone karya sastra namung cerminane saka masyarakat, mula didadekake karya sastra supaya pamaca bisa pakoleh patuladan lan pasinaonan marang pergaulan bebas ning njero bebrayan.

“Nuwun sewu. Ketemuku karo putri panjenengan Sukei iki nalika dheweke teka ing panggonan praktekku. Dheweke nangis ngguguk kepengin nggugurake kandungane. Njur tak takoni, geneya? Dheweke njur crita akeh ngenani sejarah uripe. Saka kene aku njur ngerti yen iku putra panjenengan sing minggat lan keplantrang ing Surabaya nganti kepeksa nyambut gawe ing panggon bilyard. Iki salah sijine resiko pegaweyan kang kudu ditrima. Ing sawijining wengi ana

bocah lanang sing njebak Sukei kanthi menehi obat perangsang ing minumane. Sukei njur dirudhapeksa tanpa bisa nglawan.”” (Basuki, 2018:58)

Pethikan kasebut ngandharake yen tekane Sukei karo pawongan kang sak umurane bapane kuwi ndilalah jawaban saka prekara kang ana. Pawongan lanang kuwi minangka dokter sing ditekani Sukei ning panggon praktekke. Dheweke nangis sesenggukan kepengin nggugurake kandungane. Pawongan kang barakane pak Raharja kuwi minangka dokter sing dihlakani dening Sukei ngenani dheweke wis keplantrang ing Surabaya nganti kerja ana ing panggon bilyard ding ndadekake wetenge jendhil kae. Kamangka dheweke kerja ning panggonana mangkono mesthi ana babagan kang ala, panggonan bilyard kuwi wis ndadekake pikiran negatif kang wong wadon sing ana ning kunu.

Panutup Dudutan

Minangka salah sawijining karya sastra, antologi cerkak *Dalan Sidhatan* mesthi wae padha karo jinis karya sastra liyane. Ananging sing mbedakake yaiku ing aksarane. Ora adoh saka karya sastra liyane, antologi iki uga ngemot piwulangan bebrayan. Mligine piwulangan tumrap masyarakat ing jaman saiki. Panliten iki nliti antologi cerkak *Dalan Sidhatan* anggitané Widodo Basuki kanthi nggunakake tintingan sosiologi sastra. Saka pat belas cerkakkuwi ngandharake ngenani maneka prekara sing ana ing masyarakat, panliten nggunakake tema kritik sosial kanggo nliti karya sastra.

Kritik sosial sing ditliti dening panliten iki ngandharake kritik sosial babagan panguwasa, kanyatan sosial lan citrane wanita. Sajrone analisis panliten iki babagan panguwasa kaperang dadi lima yaiku politik, korupsi, mblenjani janji, nyogok dhuwit lan tumindak semenah-menah. Babagan kanyatan sosial kaperang dadi loro yaiku kapitayan marang mitos lan pakaryan kang ala, dene babagan citrane wanita kaperang dadi telu yaiku tumindak sedheng, kadonyan lan pergaulan bebas. Prakara-prakara kang ana sajrone antologi cerkak *Dalan Sidhatan* kasebut ndadekake panliti

bisa menehi kritikan-kritikan kang ana tumrap masyarakat.

Wujude kritik sosial sajrone cerkak *Dalan Sidhatan* pranyata bisa menehi piwulangan marang bebrayan, kamangka sajrone crita kuwi akeh bab sing bisa dijupuk saka prakara-prakarane masyarakat. Sajrone panliten iki akeh banget pasinaonan sing bisa dijupuk sajrone antologi cerkak *Dalan Sidhatan*. Mula anane panliten iki dikarepake bisa menehi paedah tumrap sapa wae kang maca, lan uga bisa ngowahi sing ndadekake babagan prakara-prakara ing satengahe masyarakat.

Pamrayoga

Sajrone paliten iki isih kurang akeh babagan sing durung kawedhar kanthi sampurna. Anggone panliten nlti antologi cerkak *Dalan Sidhatan* iki nggunakake tintingan sosiologi sastra sing kanggo ngandharake gegambaran kritik sosial klawan kanyatan ing bebrayan. Jalaran saka antologi cerkak *Dalan Sidhatan* iki bisa ditliti saliyane nggunakake teori sosiologi sastra, bisa wae nganggo teori psikologi sastra lan bisa uga nganggo saliyane teori kang ana.

Crita saka antologi cerkak *Dalan Sidhatan* iki bisa menehi kawruh lan bisa didadekake pasinaoan tumrap bebrayan. Anane panliten iki ngenani kritik sosial dikarepake bisa nuwuhake wigatine pamaca marang karya sastra. Sajrone karya sastra pamaca bisa sinau anggone kritik sosial sing ana sajrone panliten iki, mula bisa didudut yen pamaca bisa sinau saka prakara-prakara kang ana sajrone panliten iki.

Kapustakan

Abar, akhmad Zaini, 1997, "*Kritik sosial, pers, dan politik Indonesia*", dalam Mohammad Mahfud MD (ed.). *Kritik sosial dalam wacana pembangunan*, Yogyakarta: UII Press.

Arikunto, Suharsimi. 2013. *Prosedur Penelitian Suatu Pendekatan Praktik*. Jakarta: Rineka Cipta.

Basuki Widodo. 2018. *Dalan Sidhatan*. Sidoarjo: SatuKata.

Damono Djoko Sapardi. 1978. *Sosiologi Sastra*. Jakarta: Pusat Pembinaan Dan Pengembangan Bahasa.

Darni. 2016. *Kekerasan Terhadap Perempuan Dalam Fiksi Jawa Modern: Kajian New Historicism (Sebuah Kritik Sastra)*. Surabaya: Unesa University Press.

Endraswara, Suwardi, 2003. *Metodologi Penelitian Sastra Epistemologi: Model, Teori, dan Aplikasi*, Yogyakarta: Pustaka Widyatama.

Faruk. 2014. *Metode Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Belajar.

Fakih, Mansour. 2013. *Analisis Gender dan Transformasi Sosial*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.

Fananie, Zainuddin. 2001. *Telaah Sastra*. Surakarta: Muhammadiyah University Press

Kartono, Kartini. 2013. *Patologi Sosial*. Jakarta: PT RajaGrafindo Persada.

Moleong, Lexy. 2009. *Metode Penelitian Kualitatif*. Bandung: PT. Remaja Rosdakarya.

Nurgiyantoro Burhan. 2015. *Teori Pengkajian Fiksi*. Yogyakarta: Gadjah Mada University Press.

Pradopo Djoko Rachmat. 2011. *Prinsip-prinsip Kritik Sastra*. Yogyakarta: Gadjah Mada University Press.

Pradopo Djoko Rachmat. 2013. *Beberapa teori sastra metode kritik dan penerapannya*. Yogyakarta: Pustaka pelajar.

Ratna, Nyoman Kutha. 2003. *Paradigma Sosiologi Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.

Rass, J. J. 1985. *Bunga Rampai Sastra Jawa Mutakhir*. Jakarta: PT. Grafitipers.

Santi, Herlina D. P. 2016. *Kritik Sosial sajrone Novel Ing Satengahing Alas Brongkos Anggitane Tiwiek SATintingan Sosiologi*

Kritik Sosial Sajrone Antologi Cerkak Dalan Sidhatan

Sastra. Skripsi ora diterbitake.
Surabaya: Unesa

Saraswati Ekarini. 2003. *Sosiologi Sastra: Sebuah Pemahaman Awal*. Malang: UMM Press.

Fananie, Zainuddin. 2001. *Telaah Sastra*.
Surakarta: Muhammadiyah
University Press

Suroso dkk. 2008. *Kritik Sastra*.
Yogyakarta: Elmatara Publishing.

Soekanto, Soejono. 2000. *Sosiologi Suatu Pengantar*. Jakarta: PT Raja Grafindo.

Soekanto, Soejono. 2007. *Sosiologi Suatu Pengantar*. Jakarta: PT Raja Grafindo.

Teeuw. 2013. *Sastra dan Ilmu Sastra*. Bandung: PUSTAKA JAYA.

Wellek, Warren. 2016. *Teori Kesusastraan*. Jakarta: PT Gramedia Pustaka Utama.

Yudha, Tatag Wiramustika. 2014. *Kritik Sosial Sajrone Antologi Cerkak Lintang Alit Anggitane Sumoni Sandy Asmoro Tintingan Sosiologi Sastra*. Skripsi ora diterbitake.
Surabaya: Unesa.

